

دین یکنا

تألیفِ دکتُر سیدحسَن حسینِ
با مقدمهٔ دکتُر سیدحسین نصر

مهرآروشا

مقدمه

در قرآن کریم خداوند متعال می‌فرماید «فلن تجد لسنة الله تبديلاً ولن تجد لسنة الله تحويلاً» (سوره فاطر - آیه ۴۳). سنت الهی را تبدیل و تغییر نیست و اصول و حقایق دینی مانند قوانین طبیعت که نیز از آن سنت الهی سرچشمه می‌گیرد از استحاله و دگرگونی مصون است. لکن از آنجا که "کل یوم هو فی شأن" آدمی در هر عصر با چالش‌های خاص آن عصر روبروست و بر اوست که با آن اصول جاویدان و لایتنغیر با آن چالش‌ها روبرو شود و با بکار بردن آن اصول به حل معضلات بپردازد. لذا کاربرد اصول تغیرناپذیر در ادوار و اعصار گوناگون در جوامع سنتی یکسان نیست. امروز مهم‌ترین چالشی که در مقابل ادیان عالم من جمله دین مبین اسلام قرار دارد، ارزیابی و تلاقی نوینی از "دیگر" است و این "دیگر" از سه واقعیت متباین تشکیل می‌شود. "دیگر" اول، ادیان دیگر است و "دیگر" دوم، جهان‌بینی لادری و بشرمحوری که از دوران جدید در عصر رنسانس در اروپا تشکیل و تبلور یافت و اکنون به صورت تجدد به تمام جهان سرایت

کرده است و "دیگر" سوم طبیعت یا خلقت الهی انسان که اکنون به دست بشر متجدد در حال انهدام است.

کتابی که اکنون از نظر خوانندگان می‌گذرد با "دیگر" اول سروکار دارد و از مهم‌ترین آثاری است که در این زمینه به زبان فارسی تألیف شده است.

البته در تمام اعصار تاریخ که از آن آگاهی داریم بیش از یک دین بر روی کره زمین وجود داشته است و این ادیان در بسیاری از موارد از هستی یکدیگر آگاه بوده‌اند. این حقیقت مخصوصاً در مورد اسلام صادق است که از بدو ظهور با یهودیت و مسیحیت مرتبط بود و بعداً مسلمانان در ایران با آئین‌های زرتشتی و مانوی و در هند با بودائیسیم و آئین هندو و در چین با آئین‌های تائویی و کنفوسیوسی و در آفریقا با ادیان اولیه آن دیار و در آسیای مرکزی با آئین شامانی از نزدیک مرتبط بودند. ولی حتی دین اسلام که بیش از همه ادیان دیگر قبل از دوران جدید با آئین‌های مختلف تماس و آشنایی داشت، در اثر آمدن تجدد و تقدس‌زدایی، معنای تکثر ادیان به صورت دیگری در آمده است که ضرورت توجه متفکران و محققان اسلامی را به این مسئله هویدا می‌سازد.

مسیحیت غربی درست به علت اینکه فلسفه بشرمحوری تجدد، اول از همه در آنجا بسط یافت و در بسیاری از مناطق مسیحیت را به حاشیه حیات فکری و اجتماعی غربی‌ها راند، متوجه ضرورت نگرشی نوین به وجود ادیان دیگر شد و به تفکر پیرامون تکثرگرایی دینی پرداخت. و نیز توجه برخی از خبرگان اندیشه غرب به ادیان دیگر به عنوان منبع حقیقت، و جهت سیراب کردن تشنگی آنان برای آب حیات معنویت، آگاهی از ضرورت پرداختن به این امر را بین

متفکران مسیحی مغرب زمین و حتی اندیشمندان یهودی آن دیار تقویت کرد. قرن بیستم مسیحی به همین دلیل شاهد ظهور آثار متعددی از دیدگاه‌های مختلف دربارهٔ این امر به زبان‌های اروپایی بود و این گونه آثار همواره در صحنهٔ فکری غرب ظهور می‌یابد.

در جهان اسلام جز این بود. تا چند دههٔ اخیر توجه به اهمیت به تکثرگرایی دینی بین علما و متفکران اسلامی چه شیعه و چه سنی نادر بود، برغم اینکه سنت فکری اسلامی در برخی موارد مثلاً در آثار ابن عربی و مولانا و حافظ و تنی چند از اندیشمندان اسلامی هند عمیق‌ترین تأملات را در این زمینه انجام داده است. قریب پنجاه سال از اولین اثری که راقم این سطور در این زمینه به فارسی نگاشته است می‌گذرد. در این چند دهه توجه به این موضوع در ایران بسط یافته است و مخصوصاً در دو دههٔ اخیر تأمل و تفکر دربارهٔ تکثرگرایی دینی به نحوی روزافزون به صورت یکی از مطالب اساسی مورد نظر دانشمندان اسلامی درآمده است و حتی بسیاری از آثار غربیان دربارهٔ این مسئله به زبان فارسی برگردانده شده است. تا حدی که می‌توان گفت شاید به استثنای ترکیه هیچ کشور اسلامی نیست که در آن تفسیر و تحلیل معنای این "دیگر" به اندازهٔ ایران مورد توجه باشد.

با توجه این زمینه است که باید به کتاب دانشمند محترم آقای دکتر سیدحسن حسینی نگریست. نگارندهٔ این اثر پراچ هم با تفکر غربیان دربارهٔ این موضوع آشناست و هم با نحل مختلف تفکر اسلامی و هم البته با متن قرآن کریم که در آیات متعدد از وحدت و در عین حال کثرت ادیان سخن می‌گوید. آقای دکتر حسینی توانسته است در این اثر، خوانندهٔ ایرانی را از مسائل مهم کلامی و فلسفی و عرفانی که با مطالعهٔ جدی ادیان دیگر پیش می‌آید آگاه سازد و نیز

راه‌حلی برای این مسائل ارائه دهد.

آینده بشر در گرو توجهی بنیادی و مبتنی بر آن سنت الله که تبدیل و تحول نمی‌پذیرد به این سه "دیگر" است. اگر این "دیگر"ی که فلسفه بشر محوری و تقدس زدائیت مورد نقد عمیق قرار نگیرد و رابطه‌ای مبتنی بر وفاق و هم‌آهنگی با دو "دیگر" یعنی عالم طبیعت و ادیان متفاوت به وجود نیاید، بقای بشر سخت مشکل خواهد بود. کوشش در استیلا و انهدام "دیگر"ی که طبیعت است منجر به فاجعه‌های بزرگ در محیط‌زیست همه موجودات زنده بر روی کره زمین خواهد شد و عدم تفاهم و صلح بین ادیان بدون از بین رفتن اصالت هر یک به جنگ و خشونت و زورگویی دائمی خواهد انجامید چنانکه اکنون نیز دیده می‌شود. همان‌طور که حکیم معروف کاتولیک هانس کونگ گفته است "صلح بین ملل بدون صلح بین ادیان امکان‌پذیر نیست".

به آقای دکتر حسینی تبریک می‌گویم که این اثر مهم را به جامعه فارسی‌زبانان عطا کرده‌اند و امیدوارم این نوشته مورد آگاهی همه آنان که متوجه اهمیت موضوع تکثرگرایی دینی هستند قرار گیرد. نیز آرزو می‌کنم که ایشان تحقیقات خود را در این زمینه ادامه دهند و دیگران مسائلی را که ایشان مطرح کرده‌اند دنبال کنند.

والله اعلم بالصواب

سید حسین نصر

خردادماه ۱۳۹۰

بثزدا ماری لند - ایالت متحده امریکا

پیشگفتار

رویارویی ادیان با یکدیگر، و سوال از حقانیت و یا نجات و رستگاری، همچنین مسئله تساهل و تسامح و مدارا در ادیان، مباحث جدیدی در حوزه مطالعات دین‌پژوهی نیست. در عین حال به دلایل و عوامل مختلف، قرن بیستم و قرن حاضر شاهد به اوج رسیدن مباحث مختلفی است که در حوزه فلسفه تکثر ادیان مطرح است. گرچه برخی معتقدند نظریه‌های پلورالیستی در حوزه دین‌پژوهی، محصول تحولات فلسفی و کلامی جدید اخیر است، نگاهی به تاریخ برخی ادیان، گواه توجه عمیق تعالیم برخی ادیان به اصل تکثر، در مقابل رسوخ کلامی برخی ادیان دیگر در انحصارگرایی است.

قرآن مجید و سنت اسلامی در عهد پیامبر دو منبع بزرگ و قابل اتکا برای نشان دادن نحوه مواجهه دین خاتم با مسئله تکثر و تنوع ادیان است. در حالی که قرآن مجید در آیات مختلف، تکثر دین الهی را، تکثر واحد و فلسفه بعثت انبیاء را یکتا معرفی می‌کند، سنت اجتماعی و دینی پیامبر اسلام نیز گواه بر مدارا و احترام به ادیان و

مؤمنان دیگر ادیان بوده است.

اما در این سو، فلسفه دین غرب و کلام جدید در قرن بیستم گرایش و تمایل بی سابقه‌ای را به مباحث موسوم به پلورالیزم دینی نشان داده است. پلورالیزم دینی به تدریج به عنوان یکی از نظریه‌های مهم و رایج در فلسفه غربی ظهور کرد و نتیجه آن پرورش و رشد مبانی فلسفی‌ای شد که بتواند اصول این دیدگاه‌ها را تغذیه و بارور کند.

حوزه مطالعات دین‌پژوهی امریکا و انگلیس به تأثر از مکاتبی چون پراگماتیسم امریکایی، فلسفه تحلیلی حوزه انگلیسی زبان، پدیدارشناسی و گرایش‌هایی چون تجربه‌گرایی، پوزیتیویسم علمی و پوزیتیویسم منطقی، فلسفه‌هایی را تولید کردند که از یک سو در دفاع و تبیین پلورالیزم دینی بر می‌آمد، و از سوی دیگر با همان مبانی مورد نقد و بازسازی قرار می‌گرفت.

این دو محور، یعنی پلورالیزم دینی مطرح شده در غرب، و تلقی اسلام از وحدت و کثرت ادیان، منشأ پیدایش این کتاب است. کتابی که هم اکنون در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته است، دو محور اصلی دارد. بخشی از کتاب به بررسی و تبیین و نقد دیدگاه غرب درباره پلورالیزم دینی اختصاص یافته است که غالباً با همین عنوان "پلورالیزم دینی" مطرح می‌شود. قسمت دیگر کتاب که به تلقی اسلام از وحدت حقیقی دین و تبیین و استدلال بر آن اختصاص دارد، با عناوینی چون "دین یکتا"، و یا وحدت حقیقی دین به خوانندگان معرفی شده است. عناوینی که به نظر می‌رسد دلالت‌های مناسبی بر مفاهیم مورد نظر داشته باشد. مراد از دین یکتا، اشاره به وحدت حقّه دینی است که با استناد به آیات قرآن مجید در این کتاب مورد بررسی

قرار می‌گیرد که براساس آن، تجلیات و تکثرات واقعی ادیان، ظهورهای آن وحدت محسوب می‌شود. تفسیری که هم دربرگیرنده حقانیت و هم نجات و رستگاری ادیان حَقُّه الهی است. در بخش مربوط به پلورالیزم دینی نیز سعی شده است پس از تبیین نظریه، نقد کاملی از اصول و نتایج و استلزامات آن نظریه عنوان شود.

لازم به ذکر است که بدنه اصلی این مجموعه، کتابی است که در سال ۱۳۸۲ توسط انتشارات سروش با عنوان "پلورالیزم دینی یا پلورالیزم در دین" منتشر شد و به فاصله کوتاهی پس از انتشار، مورد توجه عده‌ای قرار گرفت و نقدهایی نیز بر آن وارد گردید. بخش عمده نقدها، به تفسیر وحدت‌گرایانه دینی که در این کتاب، با استناد به آیات قرآن و تفاسیر معتبر بحث شده است، مربوط می‌شد.

امید است این مجموعه که با تغییراتی جزئی نسبت به آن کتاب و با عنوان "دین یکتا"، در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌گیرد، گامی هر چند کوتاه در تبیین مسئله مهم "ادیان" و فلسفه تکثر آن بردارد. اگر قصد اصلی، انتشار مجدد مطالب مهم آن کتاب نبود، این کتاب با تغییرات عمده‌ای در دسترس خوانندگان قرار می‌گرفت که امیدوارم مجموعه‌ای جدیدی که در تبیین مسایل تکثرگرایی دینی در حال آماده‌سازی است به زودی به طبع برسد.

در اینجا لازم می‌دانم از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر سید حسین نصر که با صرف وقت، اصلاحات مفیدی را پیشنهاد داده و مقدمه‌ای نیز بر این کتاب نوشته‌اند، سپاسگزاری کنم. متأسفانه این کتاب در حالی آماده چاپ شد که همچنان در سوگ و ناباوری فقدان پدر، استاد مرحوم دکتر سید علی اکبر حسینی می‌باشیم، گرچه

اطمینان دارم که برکات وجودی ایشان که در زمان حیاتشان شاگردان زیادی را دربرگرفت، هم اینک نیز ارادتمندان، شاگردان، فرزندان و علاقه‌مندان خود را از وجود پرفیض و برکتش سیراب خواهد کرد. به دلیل باور عمیق و علاقه‌مندی شدید ایشان به فعالیت‌ها و تحقیقات قرآنی، و با توجه به اینکه این کتاب نیز با الهام از آیات قرآن مجید به رشته تحریر در آمده است، این مجموعه را به روح آن عزیز تقدیم می‌دارم.

در پایان نیز از کسانی که این بنده ناچیز خداوند را در انجام این امر یاری رسانده‌اند، قدردانی می‌کنم. به ویژه از سرکار خانم ناریس قربانی مدیریت انتشارات مهرنیوشا که زحمت آماده‌سازی کتاب را فراهم ساختند سپاسگزارم. همچنین از سرکار خانم هاله المعی که زحمت ویراستاری کتاب را برعهده داشتند، نیز قدردانی می‌کنم.

و هو الباقی

سید حسن حسینی

زمستان ۱۳۹۰

دانشگاه صنعتی شریف